

Robert Devetak

»‘Avanti via Italia!’ se je čulo povelje laškega častnika«: potek odhoda slovenskega prebivalstva v begunstvo z območij, ki jih je med prvo svetovno vojno zasedla Italija

Izvleček

Prispevek na podlagi časopisnih virov in pričevanj obravnava evakuacijo slovenskega civilnega prebivalstva z območij, ki jih je ob koncu pomladi leta 1915 zasedla Italija. Z italijansko napovedjo vojne Avstro-Ogrski, 23. maja 1915, in kasnejšo vzpostavitev fronte je Posočje postalo neposredno območje vojnih operacij. Kljub načrtom za evakuacijo in nekaterim pozivom avstro-ogrskih oblasti je večina civilnega prebivalstva ob vojni napovedi ter zasedbi ostala doma ter bila soočena z nasiljem, spopadi in nezaupanjem italijanskih vojaških enot. Po ustalitvi vojne črte ob reki Soči je v začetku poletja 1915 italijanska vojaška oblast izvedla hitro in kaotično evakuacijo tamkajšnjih naselij, begunci ter begunke pa so nove, začasne domove našli po celotnem Apeninskem polotoku. Prispevek bo podrobneje analiziral razmere na območju ob italijanski zasedbi in postopek evakuacije civilnega prebivalstva. Osredotočil se bo na tri dele dežele Goriške in Gradiške – Goriška brda, sodni okraj Kanal in na severno Posočje. Poudarek bo na predstavitvi osebnih zgodb in spominov begunk ter beguncev, ki so bili v letu 1915 prisiljeni zapustiti svoje domove in se podati v neznano.

Ključne besede: prva svetovna vojna, begunstvo, Goriška in Gradiška, evakuacija prebivalstva, soška fronta, Italija

1 Uvod

Prva svetovna vojna je globoko zaznamovala prostor, vsakdan in zavest prebivalstva na Goriškem, še posebej pa v Posočju, kjer se je med letoma 1915 in 1917 odvijal pomemben del bojevanja. Dežela Goriška in Gradiška je bila že od začetka vojne aktivno vpeta v dogajanje, saj so domove zapustili številni možje, ki so bili vpoklicani v vojsko, civilno prebivalstvo pa je moralo svoje življenje prilagoditi novim, vse težjim razmeram, na katere so vplivale predvsem podražitve in pomanjkanje (Devetak 2016a, 133–152). Radikalno spremembo je povzročila vojna napoved Italije Avstro-Ogrski, 23. maja 1915, s čimer se je vzpostavilo novo, 600 km dolgo bojišče, ki je potekalo od švicarsko-italijansko-avstro-ogrske tromeje do Jadranskega morja. Najpomembnejši in najsilovitejši boji so potekali na južnem delu, ob reki Soči oz. soški fronti (Thompson 2008; Simič 1996; Rajšp 2010), kjer se je med spopadi nahajala največja koncentracija vojaštva in vojaške tehnike v zgodovini slovenskega ozemlja (Guštin 2005, 62–74). Zaradi statičnosti bojišča, ki se je do oktobra 1917 minimalno premaknilo, se je tamkajšnje civilno prebivalstvo soočilo z novimi, težkimi razmerami, ki so številne prisilile v umik ali begunstvo. Slednje je bilo v času prve svetovne vojne v veliki meri novost za vojskujoče države, vlade in vojaške oblasti (Gatrell & Philippe Nivet 2014, 186–215). Ob začetku spopadov v Posočju so vojaške oblasti na obeh straneh novega bojišča hitro izvedle obsežno evakuacijo tamkajšnjih naselij. S tem je bil sprožen prvi begunski val, ki je na območju Goriške in Gradiške zajel več 10.000 oseb. Drugi begunski val je potekal avgusta 1916 po italijanski zasedbi Gorice in naj bi zajel okoli 6.000 civilnih oseb iz mesta in neposredne okolice (Širok 2006, 426–432). Naslednje leto sta sledili še dve večji evakuaciji. Avgusta 1917 je moralo, po italijanski zasedbi Banjske planote, v begunstvo tamkajšnje civilno prebivalstvo (Devetak 2020, 49–57), dva meseca kasneje, ob preboju fronte avstro-ogrske in nemške vojske med Bovcem in Tolminom, pa še prebivalstvo iz Furlanije in Veneta (Svoljšak 2010a, 238). Vmes je potekalo še več manjših evakuacij, ki so bile posledica italijanskih ofenziv in intenzivnejšega obstreljevanja avstro-ogrskih obrambnih položajev ter ciljev v zaledju.

Prispevek se bo osredotočil na evakuacijo območij, ki jih je v pomladnih in poletnih mesecih leta 1915 zasedla italijanska vojska, zajela pa so okoli 10.000–12.000 slovenskih oseb z desnega brega reke Soče in iz Goriških brd. Ta je potekala kaotično in slabo organizirano, v času vojaških operacij in obstreljevanja. Poudarek bo na predstavitvi in analizi različnih spominskih zapisov in pisem, ki jih je objavljalo takratno časopisje, ter pričevanj nekdanjih begunk in beguncev, ki jih je zbral Vili Prinčič.

2 Tedni pred italijansko napovedjo vojne Avstro-Ogrski

Prebivalstvo ob meji z Italijo se je začelo zavedati prihajajoče nevarnosti neposrednega vojaškega spopada v aprilu in maju 1915, ko je na območje Goriške prihajalo vse več vojaštva in delavcev, ki so ob meji gradili in utrjevali obrambne pozicije (Sedmak 1988, 83). Kljub temu je lokalno časopisje še v sredini maja 1915 prepričevalo bralstvo, da ni razlogov za skrb. V časopisu *Edinost* je neznan dopisnik izpostavil:

Že nekaj časa vlada v Gorici in okolici vznemirjenje, katerega se ne more umeti glede na mednarodni položaj, ki ni prav nič vznemirljiv. Opominja se radi tega prebivalstvo naj se drži mirno in naj ne verjame nepreudarnim osebam, ki, razširjajoč senzacionalne vesti, ne računajo z nesrečnimi posledicami svojega graje vrednega postopanja (Neumljivo vznemirjenje 1915).

Številne časopisne članke, ki so opisovali politično dogajanje v Italiji, je avstro-ogrsko oblast cenzurirala, tako da novice niso prišle do javnosti (Italija--? 1915). Fran Milčinski je v svoj dnevnik 10. maja 1915 zapisal, da v »Gorici plakati opozarjajo prebivalstvo, vendar da ni treba bežati« (Milčinski 2000, 105). Več posameznih oseb in družin je v strahu pred vojno vseeno zapustilo dom, ob čemer pa je prihajalo do primerov, da je vojska številnim zasegla živino in vozove, sposobne moške vključila v delavske enote, ženske, otroke ter starejše pa poslala nazaj domov. Takšno ravnanje je v veliki meri zaustavilo odhode obmejnega prebivalstva (Merljak 2002, 435). Da nove razmere kažejo na bližajoči se spopad, so se zavedali tudi drugod po Slovenskem. Fran Milčinski je ravno tako 10. maja 1915 zapisal v svoj dnevnik: »Nekdo povedal, da ve iz absolutno zanesljivega vire, da se prične vojna z Laško (op. p. Italijo) od torka na sredo« (Milčinski 2000, 105). Zaradi nasprotujočih si in pomanjkljivih informacij ter pozivov oblasti civilno prebivalstvo ni točno vedelo, kako odreagirati v primeru vojaškega spopada. Navodila s strani oblasti so ponekod prišla šele neposredno pred italijansko napovedjo vojne (Kosi 2016, 24).

Čeprav je bilo mnogim zaradi dogajanja na obmejnem prostoru jasno, kaj se pripravlja, si niso predstavljali razsežnosti, ki so jo prinesli spopadi. Tončka Terčič iz Šmavra se je spominjala:

Maja 1915 se je sicer dosti govorilo o morebitni vojni, vendar se verjetno nismo niti dobro zavedali, kaj to pomeni in kaj nas v naslednjih mesecih in letih lahko doleti. Sami sebe smo prepričevali, da morebiti ne bo tako hudo in je vojna le strašilo (Prinčič 1996, 277).

Podobno je o dnevih pred začetkom spopadov pripovedovala tudi Matilda Kumar iz Gornjega Cerovega: »O skorajšnji vojni se je v aprilu in maju 1915 veliko govorilo, vendar je veljalo prepričanje, da se bo vse skupaj končalo v nekaj dneh« (prav tam, 145). Nekateri so pričakovali, da bo Italija brez večjih težav zasedla obmejno območje in pri tem ne bo deležna večjega odpora avstrijske vojske, ki se do vojne napovedi ni uspela organizirati v dovoljšni meri za učinkovito obrambo na obmejnem območju, ter da ne bo prišlo do večjega in daljšega obstreljevanja ali izselitve prebivalstva (Tuma 1997, 331–332). Nekateri niso verjeli, da bo do spopada sploh prišlo. Tako je ob vojni napovedi razmišljal tudi Ciril Munih iz Svete Lucije (Mosta na Soči):

24. maja 1915 nas je sedelo več Mostarjev v Mikuževi gostilni in smo razgovarjali o možnostih vojne napovedi s strani Italije. Videla se nam je nemogoča pač vsled dejstva, da si vojne v lastni domačiji nismo mogli predstavljati. Ob desetih zvečer vstopi orožniški stražmojster Ignacij Trop in reče s suhim glasom, ki je razodeval strah: »Fantje, Italija je napovedala vojno!« Nihče ni verjel in pričeli smo se mu posmehovati. Odšli smo mirno spat ... (Munih 2016, 7).

Oblast lokalnemu prebivalstvu ni dala pravočasnih in primernih navodil, kako ravnati v primeru morebitne evakuacije (Svoljšak 2001, 125). Orožništvo, ki je bilo ponekod pristojno za posredovanje informacij glede umika, naj bi v primerih civilnemu prebivalstvu samo predlagalo umik, ne pa ukazalo (Prinčič 1996, 263). Zaradi pomanjkanja informacij so nekatere družine raje ostale doma in tam pričakale italijanske vojaške enote. Številne tudi niso želele zapustiti svojih domov in premoženja, ker so se bale, da jim ga bodo vojaki ukradli ali pa si niso želele odhoda v taborišče (Devetak 2015, 326). Na območju so doma večinoma ostali le ženske, otroci in starejši, saj so avstro-ogrske oblasti v zadnjih dneh pred vojno vpoklicale še večino preostalih za boj sposobnih moških (Prinčič 1996, 57). Vse to so bili nekateri od razlogov, da je doma na območju nove fronte, ki se je vzpostavila junija 1915, ostalo večje število civilnega prebivalstva.

Slika 1: Naslovnica časopisa *Novi čas*, kjer je dobro vidna cenzura o delovanju Italije pred vojno.

Št. 20.

„Novi Čas“ izhaja:
ob četirih popoldnevih.

Rokopisi naj se pošiljajo do srede
zjutraj na uredništvo v Gosposki
ulici št. 6, drugo dvorišče.

Odgovorni urednik: Anton Šušljeg.
Tiska „Novoda Tiskarna“ v Gorici.

V Gorici, 14. maja 1915.

NOVI ČAS

Leto VI.

„Novi Čas“ stane:
za celo leto 4 K
- teden 5
- ostale dežele 6
- posamezne štev. 10 vin.
Oglasi po dogovoru.

Upravništvo je v Gosposki ulici št. 6
druga dvorišča.

Lanišnji Komitet »Slovena Časa« v Gorici.

Italija -- ?

Dunajski listi so prišli od ponedeljka sem inokrat pisati o zelo resnem razmerju med Italijo in nam. Kdor je pazljivo sledil navidez neznatnim vestem iz one strani, si bolj glavo nad razmišljanjem po naših listih na mestih, kjer se je govorilo o Italiji, tudi je seveda že davno napravil svojo voč ali manj — neprimeren sodbo, seveda samo zase. Zato se on ne čudi, če bere naenkrat po celih mesecih, da je stvar postala precej boljiva in prav kritična.

hotelo spraviti Italijo na stran veselil trojnega sporazuma. — Del italijanskih listov je pisal proti nam ostro in brez prave mere, da bi tako razburili strasti italijanskega ljudstva proti Avstro-Ogrski. To gibanje se je razgostilo daleč okrog po italijanskem kraljestvu. Posebno dijadi in veliki del naobražencev so prežeti tega duha. Dugodki v Quarto in z velikim navdušenjem pozdravljeni govor d'Annunzija, cigar ost je bila posebno proti Avstriji naslojena, so jasen dokaz za agitatorsko rovanje, ki se je zapiralo v Italiji proti nam. Resnica je, da sta se kralj in vlada rais odtegnila slavnosti v Quarto, katere bi se bila prvotno udeležila. Bilo pa bi popolnoma zareseno, če bi opazovali gibanje, ki se je potovalo dele italijanskega naroda, za neposredno in brez važnosti. To gibanje je zdaj doseglo višek razgostitve in ni da bi Italijani njegove resnosti. Vendar pa trdimo upamo, da se posreči italijanski vladi obvladati to gibanje. Tako ta ura da i čla, ki pove mnogo in pravzaprav vse, kar treba vedeti vsem brez izjeme, ko hiejo odločilne zgodovinske ure nele za našo ožjo in širo domovino, nego tudi za usodo in lice cele Evrope. Kar pišejo drugi listi, to je le razlaga za — občinstvo, ki pa tudi poljsneje tresotne razmere.

Tako piše »N. Fr. Pr.« v ponedeljek 10. maja: »Ugodna poročila o nadaljnjem popku galiske hlike, oprostitve ogrske zepilne in potisnitelne ruske armade čez Karpate nam dajejo zaupanje, da bosta avstrijsko-gerška in nemška armada kov vsakrati mogoči, ki bi jo jla nora naprili potek dogodka. — Zvezni cesarstvi injala ne glede na premembe že od poredja eni samu smoter trdno pred očmi, da ovačeta svoje posat in avsteria postajo za traten mir. Ta svoj smoter bosta dosegli in nič in ne bo mogoče odvrtiti od tega.

Položaj, ki se je razvil med Italijo in zveznima cesarstvi, je resen.

Vendar pa bi vkljub resnosti položaja danes se ne hoteli opustiti vsakega upanja, da se vendarle posreči italijanski vladi premagati zavezniškima državama sovražno razpoloženje.

Tudi tekoni treh zadnjih desetletij je moralo razmerje med Italijo in cesarstvi navedno premagovati nasprotovanja in vendar se je obratni mir, ker je bil vplivne politike silinejši od nevarne čustvene politike.

Resnica v obveščanju med Italijo in obema cesarstvi se je povečala v trenutku, v katerem se tako silno izkazuje vojska nre obih cesarstev.

Silno se izražajo i drugi avstrijski listi. Iz vsi odseva srbi in resnosti, a tudi odločnosti do — skrajnosti. Znak, da stoji za njihovimi izjavami — vplivnejši, odločilnejši krogi. Vsi zato izražajo upanje, da ostane Italija mirna in pomiri nevarne duhove.

Nabori od 18. do 50. leta.

C. kr. okr. glavarstvo v Gorici je izdalo razglas, v katerem naznanja nov nabor črnovojnikov od 18. do 50. leta. Izvzeti so le letniki 1873—1877, 1891, 1895, 1896. V razglasu se glasi:

Pregledovanje črnovojnih obvezancev vabovalci v političnem okraju goriškem ter rojenih v letih 1873 do 1890, 1892, 1893, 1894, 1897 in 1895 do 1872 se bo vršilo v času od 14. do 22. maja 1915 leta.

Črnovojniki rojenih letnikov 1865 do 1872 morajo priti na pregledovanje ne glede na to sočli svetilca služili v vojskah ali ne.

Avstrijski listi.

»Wien, Allgem. Ztg.« piše 10. t. m. Od ponedeljka je vojske se je pojavilo v Italiji proti Avstriji napretno gibanje, ki je

Na pregledovanje niso dožani priti:

- a) običajno nesposobni;
- b) državni uslužbeni, železniški namestniki, člani županstva in občinski tajniki;
- c) v par. 29. vojnega zakona imenovane osebe (posvečeni duhovniki, nameščeni v dušnem parstirstvu ali v duhovnem učitelstvu, kandidati duhovniškega štana zakonito priporočeni cerkvi in verskih druž;
- d) zdravniki (doktorji medicine);
- e) listi ki so zaradi kake lete, ki dela človeka za vsako delo nesposobnega, sploh oproščeni črnovojnega dolžnosti, ako imajo črnovojno doslodično ali črnovojno oprostito izkaznico, oziroma so bili že svojačasto izbrisani v nabornem seznamu.

Omi, ki bodo na pregledovanju spoznani za sposobne, bodo morali odrediti v službovanje se isti dan.

Pregledovanje se bode vršilo v Gorici, via Scuola agraria št. 1. pribršeni vsaki dan ob 7. uri dopoldnevali pred dvorci komisijami, kojih ena bo poslovala v I. nadstropju druga pa v II. nadstropju in sicer v nastojemni redi:

Za mesto Gorico od 14. do 17. maja, in sicer 14. maja: letniki 1878 do 1883, 15. maja letniki 1886—1890, 1892, 1893, 1894.

16. maja: letnik 1897.

17. maja: letniki 1865—1872.

Za okolič:

V torek, dne 18. maja t. l. za občine: St. Andrej, Bilje, Cepovan, Dornberg, St. Ferjan.

V sredo, dne 19. maja t. l. za občine: Grgar, Ločnik, Miren, Opatejevo, Ozejan.

V četrtek, dne 20. maja t. l. za občine: Osek, Prvacina, St. Peter, Podgora, Vrtolba (komisija št. 1) in Kosko, Renče, Sempar, Tribista (komisija št. 2).

V petek, dne 21. maja t. l. za občine: Solkan, Sovodnje, Trnov, Vogersko, Gaberje, Oloče (komisija št. 1) in Crmbič, Dol-Očica, Ajdovščina, Kamnik Sv. Krif, Velike Zable, Skrlje, Vrtovin (komisija št. 2).

V soboto, dne 22. maja t. l. za občine: Lokavec, Klumberk, Smarje, Alpa, Anihovo, Avče (komisija št. 1) in Bate, Bančice, Kanal, Deskle, Kal, Lokovec, Ročnji (komisija št. 2).

Svetovna vojska.

Naši prodirajo neprestano Rusi se umikajo.

Naše prodiranje v zahodni Galiciji v Karpatih, ob Visti in na Podkarnem se vsi neprestano dalje, česar je vesel vsak patriot.

Položaj je sedaj tak:

Zmaga naših čet v zahodni Galiciji je pričela vplivati tudi na bojno črto na Rusko Poljskem, Rusi se umikajo iz močno utrjene fronte ob Nid. Med Visto in Karpati po navodilih avstrijskega vojnega vodstva in pod poveljstvom nemškega polkovnika pl. Mackensena bolile se avstrijske in nemške čete so komaj po osrednjem delu izvovale aspeh, ki bode brez dvoma močno utirval na nadaljni potek vojske.

Poznatni ne smemo, da je položaj danes bistveno drugačen, kakor po oktober-skih bojih, ko so zvezne čete prodrele do srednje Viste in čez sredini in spodni San. Takrat je rusko vojno vovno razpolagalo z neizpreplivimi silami: nad milijon svetih čet je bilo na severi in jugu pripravljenih za boj. Dunes so razmere drugačne. Uničeni desete ruske armade v Marzarih so sledile četrimilijonske ruske izbehe v Karpatih in sedaj slottno skoro pred popolnim uničenjem tretje ruske armade. Poleg tega preti velika nevarnost tudi 8 ruski armadi.

V takih razmerah je skoro gotovo, da bomo v kratkem času mogli doseči črto San z nameni, da tudi tam končno vržemo Ruse nazaj. Vsekoaj na moramo na tel močno utrditi obrambo št. računati za zelo redovnim odporom sovražnika. Sedamji boji zahodno od Sana se z ruskega stališča vrše le zato, da se pridobi na času: Rusi zbirajo ob Sani znatne sile in izpolnjujejo tamotnje utrube.

3 Italijanska zasedba obmejnih območij na Goriškem in Gradiškem

Ugibanj je bilo konec 23. maja 1915, ko je Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski. Vojaške operacije so se na Goriškem in Gradiškem začele naslednji dan, ko so italijanske enote prestopile državno mejo. Poveljstvo italijanske vojske je predvidelo hiter prodor čez reko Sočo, a je zasedba v praksi potekala počasi in previdno (Simić 1996, 33–35). V naslednjih dneh so enote zasedle Goriška brda, Kanalski Kolovrat, Kambreško, Breginjski kot in Kobarid (Marušič 1989, 231). Zasedba je potekala mirno, saj so se avstro-ogrske enote umaknile na obrambne položaje, ki so po slovenskem ozemlju večinoma tekli ob levem bregu reke Soče. Italijanski prodor je sprožil paniko pri civilnem prebivalstvu, ki se je, v številnih primerih v zadnjem trenutku, poskušalo umakniti na varno v notranjost habsburške monarhije. Številni, ki so ostali doma, so se znašli v težkih razmerah. Že omenjena Matilda Kumar se je spominjala:

Prišel je usodni 24. maj 1915 – italijanska vojna napoved. Ne spominjam se, da bi nas kdo opozoril na pretečo nevarnost. Živelimo smo v veliki negotovosti, kajti jasnih poročil o dogajanju okrog nas nismo imeli. Sicer pa se tistega dne ni zgodilo nič neobičajnega, le ozračje je bilo zelo napeto. Naslednjega dne je nekdo pritekel v vas in ves zasopel prinesel novico, da so Italijani že v Kozani. Vaščanov se je polastilo vznemirjenje in zavlada je velika zmeda. Dobra polovica domačinov je na vrat na nos zbežala iz vasi in se v vsej naglici odpravila proti Gorici. Preostali smo oklevali, kajti skrbelo nas je za naše domačije, in smo se z vdanostjo prepustili usodi (Prinčič 1996, 145–146).

Avstro-ogrske enote, ki so se umaknile na nove položaje, so za seboj ponekod porušile mostove čez reko Sočo ali prepovedale prehod čez frontno črto (Svoljšak 2003, 112). Civilisti so tako ostali odrezani od domovine in prepuščeni italijanski vojski. Tina Fortunat se je v spominskem zapisu, ki ga je leta 1932 objavil časopis *Ameriška domovina*, spominjala časa ob italijanski zasedbi vasi Ročinj v osrednjem Posočju.

Na 23. maja 1915 so odšli vsi moške in fantje, od 18. do 50. leta, pod orožje. Bila sem na postaji, ko so odhajali. Oh, kako je bilo to žalostno! Zdelo se mi je, da teh ljudi ne bom nikdar več videla. [...] Ko se je začel vlak premikati, je začelo vse na ves glas vpiti in jokati: žene, očetje, matere in ljube. Bilo je tako strašno, da ni za popisati. To je bil začetek našega trpljenja in gorja. Komaj smo prišli domov, so nam že povedali, da je prišel brzovoj, da je vojna napovedana. Začelo je zopet vse jokati in tarnati, kaj bo z nami! Kaj bo z nami! Vse je bilo zmedeno, kakor blazni smo hodili po vasi,

eden k drugemu. Obstanke nismo imeli nikjer. Tisti večer nismo skoro nič spali, vsak se je bal zatisniti oči. Drugi dan so šli vojaki in orožniki, kar jih je bilo v Ročinju, kar hitro onkraj Soče. Popoldne so pa most, ki vodi do postaje, razstrelili. Tako smo bili Ročinjci kot miške v pasti (Fortunat 1932).

Dogajanje je bilo podobno tudi v nekaterih drugih krajih v Posočju in v Brdih. Prebivalcem Kobarida so odhod v notranjost onemogočili orožniki, ki so med umikom iz kraja razstrelili most čez reko Sočo. Fini Več – Friganovič je v svojih spominih zapisal:

Odrežani smo bili od Avstrije in tako smo ostali skupaj, vdani v usodo, mala peščica civilistov, in se posvetovali, kaj storiti. Ure so polzele kot desetletja. [...] Ta popolna osamljenost in negotovost je trajala en dan in eno noč. Iz strahu smo potem vsi – ostali so predvsem stari ljudje, žene in otroci – izobesili bele krpe, kot tiho prošnjo in znak za predajo (Svoljšak 2003, 107).

Italijanska vojska je prodrla v Brda in v zgornje Posočje v dneh po vojni napovedi. 25. maja 1915 je zasedla Dobrovo in Kobarid. Enote, ki so zasedle območje, so bile pogosto presenečene, saj so pričakovale, da jih bodo pričakali »neodrešeni bratje«, ki jim bodo pripravili gostoljuben sprejem, a so na osvojenih ozemljih našle lokalno furlansko in slovensko prebivalstvo, ki je govorilo drugačen jezik in imelo drugačno kulturo, poleg tega pa je vojakom pripravilo mlačen sprejem, pri katerem ni bilo pričakovanega navdušenja (prav tam, 118–122). Dora Obljubek iz Višnjevika je v svojih spominih zapisala, kakšne predstave je imelo tamkajšnje prebivalstvo do italijanske vojske: »S kakšnim občutkom smo mi čakali sovražnika, si lahko vsakdo predstavlja, še posebej, ker so o Italijanih govorili mnogo slabega, da so surovi in nasilni napram ženskam« (Obljubek 2016, 36). Vojaške enote so bile zato do lokalnega prebivalstva sumničave in so se bale morebitnih izdaj položajev avstro-ogrski vojski ter diverzantskih akcij. Ob prihodu v Kozano v Brdih so tako italijanski vojaki ukazali najprej piti vodo iz vodnjaka domačinom, preden so jo sami poskusili, saj so se bali, da je zastrupljena (Svoljšak 2003, 112–114). Posebej ostro je vojska nastopala proti duhovnikom, ki so jih sumili vohunjenja in izdajanja položajev avstro-ogrski vojski (prav tam, 181; Cecotti 2001, 82–83). Že v prvih dneh zasedbe so vojaške oblasti internirale v notranjost Italije 18 duhovnikov in več vaških veljakov – županov, uradnikov, učiteljev – pod obtožbo avstrijakantstva (Svoljšak 2001, 124). Kot posebej tragična dogodka, povezana z nezaupanjem novih oblasti do domačinov, lahko označimo decimiranje civilnega prebivalstva v Vilešu (Villesse) 29. maja 1915, kjer je italijanska vojska ubila šest civilistov, zaradi suma, da naj bi streljali na vojake (Marušič 1989, 232–233) in na Idrijskem, 4. junija 1915. V vaseh

Ladra, Smast, Libušnje, Vrsno, Krn in Kamno je italijanska vojska zajela po nekaterih virih 61, po drugih pa 66 civilistov, zaradi obtožbe, da so napadli in streljali ranjene italijanske vojake. Zajete moške so odpeljali na Idrijsko ter vsakega desetega ustrelili (Koren 2010, 4–5).

Razmere so se začele po italijanski zasedbi hitro slabšati, saj so se na soškem bojišču začeli intenzivni boji in je avstro-ogrska vojska vse pogostejše obstreljevala italijanske položaje ter bližnje zaledje, kjer je še vedno stanovalo civilno prebivalstvo. Že omenjena Tinca Fortunat je opisala, kako je zadnje dneve maja in začetek junija 1915 preživljalo prebivalstvo Ročinja, ki se je znašlo neposredno na prvi bojni črti, oddaljeno manj kot kilometer od avstro-ogrskih položajev. Italijanska vojska je območje med rekama Idrijo in Sočo zasedla v začetku junija 1915 (Svoljšak 1991, 27).

Prvi strel smo slišali 24. maja, potem je bilo pa par dni mirno. Dan Sv. Rešnjega Telesa pa ne pozabim nikdar, četudi živim tisoč let. Nad vasjo so švigale granate in šrapneli kot toča. Mi smo se skrivali po kletah in po luknjah, ker smo se bali, da se hiše sesujejo na nas. Tako je bilo neprestano več dni. Na polje ni smel nihče, ker so tudi naši streljali na vsakega, ki se je prikazal, ker niso vedeli, kdo je. [...] Ker pa živina ni mogla poginiti od lakote, smo morali hoditi po krmo na tako mesto, od koder se ni videlo onstran Soče. Vsakokrat je šel po en italijanski vojak z nami. Enkrat sem pa vseeno šla na njivo, misleč, da ne bo tako hudo. Pa so začeli streljat in so mi krogle žvižgale okrog glave, da so mi v trenutku stali lasje pokonci. K sreči me niso krogle zadele in splazim se po trebuhu do mesta, od koder se ni videlo k Soči. Prišla sem napol živa domov (Fortunat 1932).

V Gornjem Cerovem, v Brdih, se je Romana Colja spominjala: Mama je oprala nekaj rjuh in drugih cunj. Perilo je obesila na žico zraven hiše. Tedaj se je nedaleč stran razpočila težka granata. Stric je mami zavpil, naj takoj sname sušeče se perilo, kajti po vsej verjetnosti je bilo prav to krivo, da so nas avstrijski topničarji vzeli na muho. Mama ga je ubogala in obstreljevanje je prenehalo (Prinčič 1996, 69).

Ker se italijanski vojaški načrti o hitrem prodoru v notranjost niso uresničili in se je fronta oblikovala ob reki Soči, so vojaške oblasti pripravile načrt evakuacije civilnega prebivalstva, ki je postajalo kolateralna žrtev vse ostrejših spopadov na frontni črti. Obstreljevanje je bilo vse pogostejše in intenzivnejše, civilna infrastruktura ter prebivalstvo sta postala cilja avstro-ogrskega obstreljevanja, številne osebe so ob tem izgubile svoje življenje. Italijanske vojaške oblasti so poleg tega začele s pripravo prve ofenzive v Posočju, ki se je začela 23. junija 1915 (Simić 1996, 42–46).

4 Evakuacija

Vrhovno poveljstvo italijanske vojske je 29. maja 1915 ustanovilo Generalni sekretariat za civilne zadeve (*Segretario Generale per gli Affari Civili*), katerega glavna naloga je bilo reševanje vprašanj, povezanih s civilnim prebivalstvom na zasedenih območjih (Svoljšak 2001, 124). Vojaške oblasti so natančno določile vojaško cono, ki je obsegala province v vojnem stanju in zasedene pokrajine. Ob prodoru na Goriškem in Gradiškem je bilo vzpostavljeno operativno območje z radijem 500 metrov, kjer je bila predvidena izselitev civilnega prebivalstva. Z ustalitvijo frontne črte v Posočju so oblasti začele z izvedbo njihovega umika. Generalni sekretariat je predvidel umik v treh korakih – evakuacijo, vmesne postaje in prihod na cilj (prav tam, 124).

V okviru sekretariata je v ta namen delovala posebna služba za begunsko, internirano in evakuirano prebivalstvo, ki ji je bila naložena naloga umika civilnih oseb z območja spopadov, odpošiljanje beguncev in begunk v notranjost države ter varovanje premoženja preseljenih oseb v vojaški coni. Umik je bil izveden iz varnostnih razlogov, s katerimi so se prepletali tudi politični, predvsem zaradi že omenjenega strahu italijanske vojske, da bi civilno prebivalstvo lahko poskušalo pomagati avstro-ogrski vojski z izdajanjem italijanskih vojaških položajev (Svoljšak 1991, 10–11). Predvideno je bilo, da bo civilno prebivalstvo o evakuaciji obveščeno vnaprej, da bi si lahko uredilo svojo prtljago in premoženje, za starejše in bolne osebe pa je bilo predvideno, da jih bodo prepeljali v bližje zdravstvene ustanove (Svoljšak 2001, 124). Izseljeno prebivalstvo bi v bližnjem frontnemu zaledju popisali in naredili seznam prtljage ter jih nato v skupinah, ki bi jih sestavljale družine, preselili v posebna begunska taborišča, ki bi bila organizirana na podoben način, kot tista v Avstro-Ogrski, ali pa na vmesne postaje, od koder bi jih potem razporedili po različnih krajih Italije (Svoljšak 1991, 11; Malni 2001, 133–134).

Na vmesne postaje (*stazione di sosta*), v Videm (Udine) in Pordenone, je bilo predvideno, da se izseljene osebe pripelje s posebnimi vlaki, tam pa bi jih zdravstvene oblasti pregledale in cepile, saj so se bale morebitnih nalezljivih bolezni, ki so se razširile na frontnem območju. Pozornost je bila namenjena predvsem morebitnim primerom kolere, griže, tifusa in koz. Oblasti so poskrbele tudi za preskrbo in namestitve na vmesnih postajah do končnega cilja. Bivanje na vmesnih postajah naj ne bi trajalo več kot šest dni (Svoljšak 1991, 14). Od tukaj naj bi begunce po manjših skupinah prepeljali z vlaki na različne kraje po državi, kjer je bilo predvideno, da bo skrb zanje prevzelo notranje ministrstvo (Svoljšak 2001, 124). Za veliko večino slovenskih begunk in beguncev so bile končne postaje razporejene po celotnem apeninskem polotoku, kjer so jih oblasti namestile tako v urbanem kot ruralnem okolju, kjer so sobivali z domačim prebivalstvom in so se vključili v tamkajšnje življenje. Živel so v stanovanjih, hotelih in kmetijah ali celo samostanih.

Odrasle osebe so se lahko tudi zaposlile, otroci so obiskovali lokalne šole, v italijanskem jeziku (Svoljšak 1991, 25). O sistemu begunskih taborišč, ki so ga v veliko večji meri za namestitve uporabile avstro-ogrske oblasti, so najprej razmišljale tudi italijanske oblasti, a so se odločile za razpršene namestitve po celi državi, s čimer naj bi bila beguncem omogočena lažja zaposlitev (Svoljšak 2010a, 239). Izjema so bili begunci in begunke, ki so jih namestili v begunski taborišči v krajih Cordenons ter Legnano oziroma koloniji, kot so jih imenovalе oblasti. Taborišči sta sprejeli po 700 oseb, ki so živele v bivalnih barakah, na razpolago pa so imele tudi bolnišnice, pralnice, obrtne delavnice, vrtec in šolo (Svoljšak 1991, 22). Generalni sekretariat za civilne zadeve je pozorno spremljal evakuacijo in je v namen štetja in za kategorizacijo beguncev ustanovil posebno službo za begunce in povratnike (*Servizio profughi e rimpatriati*). Razvrstili so jih v štiri kategorije: begunske osebe, kamor so spadali tisti, ki niso bili *regnicoli*¹ in so bili izseljeni po 24. maju 1915 zaradi bojev; internirane osebe, pod katere so sodili vsi, ki jih je oblast sumila morebitne pomoči avstro-ogrski vojski; povratniki – *regnicoli*, ki so se vrnili v Italijo iz centralnih sil čez Švico, in pribežniki – italijansko prebivalstvo, *regnicoli* in ostali, ki so imeli stalno bivališče v zasedenih ozemljih in so se ob izbruhu vojne 4. avgusta 1914 prostovoljno umaknili v Italijo. Slovensko begunsko prebivalstvo je po tej klasifikaciji sodilo med begunce in internirance (prav tam, 16).

Kljub izdelanim načrtom o evakuaciji, je iz številnih spominov in pisem razvidno, da je ta v praksi potekala kaotično, v naglici in brez predhodnih opozoril. Evakuacija se je tudi nekoliko razlikovala glede na območje izvedbe (Goriška brda, Kanalski Kolovrat in Kambreško ter zgornje Posočje) in je po ocenah skupno zajela med 10.000 in 12.000 slovenskih oseb, poleg njih pa še večje skupine iz Furlanije in Rezije (Svoljšak 2010b, 100). Po podatkih italijanskih oblasti iz konca leta 1918 je bilo skupno iz dežele Goriške in Gradiške v italijansko begunstvo odpeljanih 23.390 oseb (Malni 2001, 105). Pri tem ni toliko omahovala kot avstro-ogrska oblast, ki je tolerirala bivanje civilnega prebivalstva tudi na vojnem območju (Devetak 2018, 181–211).

1 Osebe z državljanstvom Kraljevine Italije, ki so živele v Avstro-Ogrski.

Slika 2: Evakuacija prebivalstva iz ene od goriških vasi.

Vir: *Tedenske slike*, 16. 6. 1915, 4.

5 Evakuacija prebivalstva z območja Goriških brd

Na slovenskem ozemlju so prvi odšli v begunstvo prebivalci vzhodnih Goriških brd. Italijanska vojska je na tem območju 30. maja 1915 evakuirala vso civilno prebivalstvo ob bojni črti Sabotin–Oslavje–Kalvarija do Kozane, skupaj okoli 5.000–7.000 oseb (Svoljšak 2001, 125). Prva postaja za begunce je bila vas Dolenje (Dolegna del Collo). Tamkajšnje začasno bivanje, ki je trajalo od nekaj dni do nekaj mesecev (Prinčič 1996, 225), je bilo za večino evakuiranih oseb neprijetna izkušnja, saj je zaradi njihovega velikega števila primanjkovalo hrane in primernih bivališč. Milka Šošterič, ki je bila ob odhodu od doma stara devet let, ni imela prijetnega spomina na Dolenje: »Živelimo v nekem hlevu, kjer smo se našli uši in stenic. Jaz pa sem dobila infekcijo na očeh, ki me je v naslednjih mesecih zelo mučila. Tam smo izgubili staro mamo. Padla je s senika in se ubila« (prav tam, 269–270). Nekatere kraje so evakuirali tudi v naslednjih tednih, ko se je avstro-ogrsko obstreljevanje zalednega območja ob fronti okrepilo. Vipolže je moralo civilno prebivalstvo zapustiti 6. junija 1915 (Svoljšak 1991, 21). Matilda Kumar iz bližnjega Gornjega Cerovega se je spominjala evakuacije, ki je potekala konec junija 1915:

Najprej so Italijani zbrali vse moške in jih odpeljali neznano kam. Med njimi je bil tudi moj oče. Teden dni kasneje smo morali svoje domove zapustiti še vsi preostali vaščani. Tudi za nas se je začela dolga odsotnost iz naših lepih Brd. Peš smo prišli v Kozano, kjer

je mama prodala kravo, od tam pa so nas z vojaškimi kamjoni odpeljali v San Giovanni v Furlaniji. Tam so nas čakali naši moški (Prinčič 1996, 146).

Italijanske oblasti so za briško begunsko prebivalstvo najprej predvidele, da ga bodo namestile v posebna begunska taborišča, a je bila nato večina poslana v posamezna italijanska mesta ali na otoke. Večje skupine briških beguncev lahko najdemo v Caserti, Pignataro Maggiore v Kampaniji, Briviu v Lombardiji, Pinerolu v Piemontu in San Severinu Marche v Markah, kjer so begunci in begunke ustanovili celo svojo občino (Svoljšak 1991, 24–25). Družina Alojzija Prinčiča, ki je bil ob evakuaciji star pet let, je začasni dom našla na Siciliji, v kraju Ciminni:

Peš smo šli v Furlanijo in od tam z vlakom do Civitavecchie pri Rimu. Tam so nas vkrcali na ladjo, nakar smo odpluli proti Siciliji. Ladja ni bila velika in visoki valovi so jo premetavali sem in tja. Vsem je bilo zelo slabo. Takrat sem prvič videl morje (Prinčič 1996, 232).

6 Evakuacija z območja sodnega okraja Kanal

Evakuacija civilnega prebivalstva z območja Kanalskega Kolovrata in Kambreškega je potekala v prvi polovici junija 1915, zajela pa je okoli 2.500 ljudi (Svoljšak 1991, 28). V določenih primerih, ki so jih pogojevali predvsem sumi o morebitnem sodelovanju in izdaji položajev avstro-ogrske vojske, so italijanske oblasti posameznike umaknile že takoj po zasedbi ozemlja. Jožef Milanič, kurat iz Liga, je moral tako svoj dom zapustiti že 26. maja 1915, ko so ga aretirali in odpeljali v Videm. Ostalo prebivalstvo z območja te vasi je bilo evakuirano 8. junija 1915 (prav tam, 27–28). Alojz Jerončič je v svojih spominih zapisal, da so italijanski vojaki aretirali in umaknili v Sovodnje (Savogna di Cividale) tudi več moških iz Potravnega, kot razlog pa navedli, da so avstro-ogrske vojske, ki so ostali doma, da bi vohunili in izdajali informacije nasprotniku (Jerončič, b. 1a, 121). O kaotičnosti evakuacije na tem območju nam veliko pove pismo Marije Malnič, ki je bilo objavljeno novembra 1915 v časopisu *Glas naroda*, v katerem je bratu opisala evakuacijo vasi Ročinj:

Bilo je nekako opolnoči. Župan in njegovi slugi so šli od hiše do hiše in trkali na vrata. Vstala sem, odprla okno in vprašala: »Kaj se je zgodilo?«. »Vstanite takoj, oblecite se in vzemite vsaj za par dni živeža s seboj! Luči ne smete prižgati,« se je glasil kratek odgovor. Ali si moreš predstavljati, kako nas je zadela ta novica. Stikali smo vsi zmešani okrog po temi, brez vsakega cilja. Končno sve se oblekle z materjo, vzeli malo kave, sladkorja in eno gnjat s seboj.

Vse ostalo sve morali pustiti. Ko sve prišli na trg pred cerkvijo, je bila tam že skoraj vsa vas. Vsak je imel le toliko s seboj, kolikor je mogel vzeti v največji naglici. Živina je bila vsa izpuščena iz hlevov in je mukala okrog vogalov. Ženske in otroci so jokali, možje so kleli; bilo je kakor sodni dan. »Avanti via Italia!« se je čulo povelje laškega častnika (Malnič 1915).

Ob obstreljevanju avstro-ogrske vojske z leve strani Soče so se umaknili skozi Kambreško in Lig čez državno mejo do kraja Tarbij (Tribil) (prav tam). V bližnjem Potravnem je umik potekal podnevi. Alojz Jerončič je opisal odhod tamkajšnjega prebivalstva v begunstvo:

Neko jutro so prišli soldati in sklicali vse vaščane na vas. Ženske so se zbale, da nas bodo streljali. [...] Beneški vojak je tolmačil, da se nimamo bati nič, in puške so odložili stran. Veleli so, da se moramo za čas štirih dni umakniti iz vasi. Da hitro, ko oni pojdejo naprej, se mi povrnemo. Hiše naj zaklenemo (Jerončič, b. 1b, 12).

Tudi v tem primeru je evakuacijo spremljalo obstreljevanje avstro-ogrske vojske.

Iz Vrha Kanalskega se je začel zamolkel pok in brž je nekaj pricvrčalo in se razsulo nad nami. Za tem drugo, tretje itd. Pokalo je nad nami in klestilo veje, goščave, skozi katere smo lezli. [...] Ob vsem streljanju smo ostali mirni in šli svojo pot. Tudi vojaki, ki so bili med nami, niso begali (prav tam, 13).

Umik je v nekaterih primerih potekal tudi po več dni, saj so se begunci večkrat ustavili na poti do končnega cilja. Družina Gerbec iz Kambreškega je morala svoj dom zapustiti 11. junija 1915, v Tarbij pa so prispeli šele 24. junija 1915 (Svoljšak 2012, 16).

Večino prebivalstva z območja med rekama Soča in Idrija so italijanske oblasti namestile v Tarbijo in bližnjih vaseh Gnidovica (Gnidovizza), Srednje (Stregna), Polica (Polizza) in Sveti Lenart (San Leonardo) v Beneški Sloveniji (Svoljšak 1991, 28). Begunci in begunke so živeli skupaj z lokalnim prebivalstvom po kmetijah v slabih razmerah, spat so morali na senu v skednjih. Kljub pomoči domačega prebivalstva je primanjkovalo denarja in s tem posledično hrane in ostalih potrebščin (Novice o Ročincjih 1915). Hrano so prejeli enkrat na dan, umivanje pa je potekalo v reki Idriji ob spremstvu oboroženih vojakov (Fortunat 1932). Večinoma so bila naselja, kamor so begunci in begunke prišli, majhna in niso bila zmožna sama preživeti tako velikega števila oseb, česar so se zavedale tudi vojaške oblasti. Slednje so se po več mesecih bojov ob Soči zavedale, da se fronta v kratkem ne bo premaknila, in so odredile premestitev beguncev v notranjost države. Evakuirano prebivalstvo

iz Ročinja je na območju Beneške Slovenije bivalo do 2. decembra 1915, ko so ga kljub protestom in prošnjam, da bi ostalo skupaj, ločeno razposlali po celi Italiji (Naše družine v Italiji 1916). Še pred tem sta morala na ukaz oblasti iz Tarbija oditi ročinjski duhovnik Otilij Medveš in župan Alojz Perše, ki sta po vsej verjetnosti skrbela za tamkajšnjo organizacijo življenja. Oblasti so ju poslale na otok Ventotene v Tirenskem morju (Svoljšak 2003, 192). Družina Gerbec je morala območje zapustiti 21. decembra 1915, oblasti pa so jo namestile v Diano Marini pri Genovi (Svoljšak 2012, 17). To je bil eden od štirih večjih centrov, kamor so evakuirali tamkajšnje begunce in begunke. Drugi trije so bili še Oropa in Legnasco v Piemontu ter Cordenons pri Pordenonu (Svoljšak 1991, 29). Poleg omenjenih krajev pa najdemo begunske družine iz okraja Kanal v številnih drugih krajih Italije, tudi na skrajnem jugu apeninskega polotoka, v Kalabriji, Kampaniji in na Siciliji (Devetak 2016b, 79).

Slika 3: Begunski otroci pred samostanom v Oropi

Fotografijo hrani R. Devetak.

7 Evakuacija iz severnega Posočja

Umik civilnega prebivalstva iz zahodnega dela severnega Posočja je potekal po več etapah. Italijanske oblasti so izselile večino posoških vasi na tem območju, izjema je bil Kobarid, kjer so domačini ostali na domovih (Svoljšak 1991, 34). Delni umik iz naselja je bil izveden šele januarja 1916, ko je avstro-ogrsko vojska prvič obstreljevala Kobarid (Svoljšak 2003, 126). Na tem območju so se pojavile največje razlike med načelnimi razlogi za izselitev, ki jih je pogojevala

varnost civilnega prebivalstva, in političnimi razlogi. V začetku junija 1915 so namreč italijanske vojaške oblasti izselile vas Drežnica zaradi domnevnega poskusa atentata na generala Donata Etna, za kar so obtožile domačine. Prebivalstvo tamkajšnje občine je moralo posledično v begunstvo 6. junija 1915. Prebivalci bližnjih vasi pod Krnom – Kamno, Krn, Ladra, Libušnje, Smast in Vrsno – so morali domove zapustiti po že omenjenem decimiranju domačinov v Idrskem. 7. junija 1915 naj bi bilo prebivalstvo Idrskega in Mlinskega evakuirano, ker tamkajšnji župan ni želel prevzeti odgovornosti za zvestobo svojih občanov do novih oblasti. V začetku junija 1915 so dom zapusti tudi civilisti iz Srpenice, Trnovega ob Soči in Livka (Svoljšak 1991, 34–36). V Srpenico je bilo konec maja 1915 zaradi obstreljevanja umaknjeno tudi civilno prebivalstvo Žage in Loga Čezsoškega (Komac 2022, 120).

Begunce iz severnega Posočja so oblasti po skupinah namestile v Breginjskem kotu, v občini Kred, v Ažli (Azzida) v Beneški Sloveniji in v Jevščku, pod Matajurjem. Bivanje na teh vmesnih postajah je trajalo različno – večina je odšla dalje v notranjost Italije po nekaj tednih ali mesecih, številni pa so v bližnjem zaledju fronte dočakali konec bojev oktobra 1917. Večina evakuiranega prebivalstva se je nahajala v občini Breginj, kjer so jih oblasti namestile po posameznih hišah, kjer so sobivali z domačim prebivalstvom. Življenjske razmere so bile neugodne, a je za njihovo prehrano skrbela vojska, ki jim je omogočila tudi zaslužek, saj je v gradnjo vojaških cest vključila vse za delo sposobne moške in ženske. Za večino beguncev in begunk se je bivanje na tem območju končalo decembra 1915, ko so jih, podobno kot begunce z območja Kanalskega Kolovrata in Kambreškega, po skupinah preselili v notranjost Italije. Večje skupine beguncev so oblasti namestile v krajih Candida Nola in Badia di Cava v deželi Kampanja (Svoljšak 1991, 38). Civilno prebivalstvo iz podkrnskih vasi in iz Idrskega ter Mlinskega so oblasti preselile v občino Kred, od koder so večino umaknile decembra 1915 ter jih naselile v krajih Diano Marina in Ascoli Piceno v Markah (prav tam, 39). V Ažlo so bili evakuirani prebivalci iz Trnovega in Srpenice. Med umikom, ki je potekal tudi skozi Špeter Slovenov (San Pietro al Natisone), je srečanje z begunci in begunkami v špetrski župnijski kroniki opisal neki duhovnik Strazzolini:

Ti ubogi ljudje so morali zapustiti svoje hiše, ne da bi jih prej obvestili. Niso mogli vzeti s seboj ne pohištva in ne obleke. Izgubili so vse, a hiše so jim opustošili. Prispeli so do Špetra na vojaških vozovih tudi begunci iz Trnovega in Srpenice s svojimi duhovniki, ne da bi vzeli kaj s seboj, razen živali, in zdaj potujejo v Ligurijo. Obupno jih je bilo gledati! (Rejec 1971, 116).

Begunci so v Ažli živeli šest tednov in so bili podvrženi slabim življenjskim razmeram, ki jih je zaznamovalo bivanje v šotorih na slami. Oktobra 1915 so večino z vlaki premestili v Diano Marino (Svoljšak 1991, 40). Številne

med njimi pa najdemo tudi v drugih italijanskih deželah (Piemont, Kampanja, Marke) (Komac 2022, 120–123). Prebivalci Livka so bili umaknjeni v bližnji Jevšček, na avstro-ogrsko-italijanski meji, od tod naprej pa so jih v kasnejših mesecih več preselili v Italijo (Svoljšak 1991, 39). Lucija Kudrič je v pismu, ki ga je iz Jevščka poslala svoji znanki v začetku leta 1916, zapisala: »Raztreseni smo tudi mi po celem svetu: nekaj Livčanov je tu v Jevščeku, eni so odšli v Italijo« (Pismo iz zasedenega ozemlja 1916).

8 Sklep

Različni viri kažejo, da se je prebivalstvo v goriškem obmejnem prostoru soočilo z italijansko vojno napovedjo in zasedbo večinoma nepripravljeno. K temu je botrovalo več različnih razlogov, med katerimi lahko posebej izpostavimo slabo komunikacijo s strani avstroogrske oblasti do lokalnega prebivalstva, prikrivanje realnih razmer na političnem in diplomatskem parketu s cenzuro in nasprotujočim si obveščanjem ter prepozen in kaotičen odziv na vojno napoved Italije. Prebivalstvo tako ni imelo realnega vpogleda v dogajanje in se je konec maja 1915 znašlo v razmerah, v katerih številnim ni uspel umik na varno, v zaledje. Poleg tega je treba vzeti v obzir še osebne razloge civilnega prebivalstva pri njegovi odločitvi, da raje ostane doma, kot da se umakne v notranjost. Številni so pričakovali hiter prodor italijanske vojske in vzpostavitev fronte globlje v notranjosti Avstro-Ogrske. Nekateri niso želeli zapustiti svojega premoženja in oditi v neznano oz. v katero od begunskih taborišč. Vse to je povzročilo, da se je konec pomladi, ob vzpostavitvi nove fronte v Posočju, znašlo na območju spopadov več tisoč civilnih oseb. Italijanske oblasti so se zaradi hitre ustavitve prodora v notranjost in začetkov statičnega bojevanja znašle v zagati, kako urediti vprašanje bivanja civilnega prebivalstva na frontnem območju, ki je postajalo žrtev vse pogostejšega in intenzivnejšega obstreljevanja. V začetku junija 1915 so začele z izvedbo evakuacije, ki je bila v terorji načrtovana in usklajena, a se je v praksi izkazala kot kaotična. Lokalno prebivalstvo tako ni imelo časa za ustrezno pripravo in organizacijo odhoda. Ta je potekal v več primerih v nočnih urah in brez predhodnega opozorila, kar je le še povečalo stres in kaos. V begunstvo je moralo tudi med 10.000 in 12.000 ljudi, ki so prihajali s slovenskih obmejnih območij v Goriških brdih, na Kanalskem Kolovratu, Kambreškemu in v zgornjem Posočju. Evakuacija se je glede na prostor in deloma tudi motivacijo (varnostni, politični razlogi) nekoliko razlikovala, a je bila velika večina civilnega prebivalstva preseljena z območja bojev v juniju 1915. Kljub kaotičnosti je italijanska oblast izvedla umik bolj sistematično in temeljito od avstro-ogrske vojske, ki je na drugi strani frontne črte v nekaterih primerih dopuščala bivanje civilnemu prebivalstvu neposredno ob bojiščih. Skupno gledano je prišlo na prehodu iz pomladi

v poletje 1915 do največje evakuacije in odhoda v begunstvo na Slovenskem med prvo svetovno vojno. Če se vrnemo na italijansko stran, lahko izpostavimo, da je vojaško vodstvo pričakovalo hiter prodor čez reko Sočo, do česar pa zaradi učinkovite avstro-ogrske obrambe ni prišlo. Zastoj pri prodoru je vplival tudi na dogajanje pri begunskemu prebivalstvu. Tega so po krajšem bivanju v bližnjem zaledju, ki je trajalo od nekaj dni do več mesecev in je bilo večinoma pogojeno s slabimi življenjskimi razmerami, oblasti do konca leta 1915 po manjših skupinah preselile v notranjost Italije, kjer je večinoma pričakalo konec vojne leta 1918.

Literatura in viri

- Cecotti, F., 2001. Internamenti di civili durante la prima guerra mondiale. V F. Cecotti (ur.) »Un esilio che non ha pari«: 1914–1918: profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste; LEG, Gorizia, 71–97.
- Devetak, R., 2015. »Razkropljeni smo v širni svet, naš sled je vroča solza in bolešt ---«: izkušnja prve svetovne vojne civilnega prebivalstva iz sodnega okraja Kanal. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* (37/38), 323–338.
- Devetak, R., 2016a. Prehrana in aprovizacija na Goriškem in Gradiškem ob začetku prve svetovne vojne. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* (39/40), 133–152.
- Devetak, R., 2016b. Ročinjci v italijanskem begunstvu med prvo svetovno vojno. V I. Beguš & M. Klavara (ur.) *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik*. Goriški muzej, Nova Gorica, 74–81.
- Devetak, R., 2018. Avče med prvo svetovno vojno: izkušnje civilnega prebivalstva. V D. Zuljan Kumar & M. Perkon Kofol (ur.) *Zahodna Banjška planota skozi čas: o geografiji in botaniki, arheologiji, stavbarstvu cerkvâ, zgodovini, ljudeh in etnološki dediščini ter jeziku zahodne Banjške planote: krajevne skupnosti Kal nad Kanalom, Levpa, Avče*. Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales ZRS, Koper, 181–211.
- Devetak, R., 2020. Begunska izkušnja prebivalstva Banjške planote v letih 1917 in 1918. *Prispevki za novejšo zgodovino* 60 (2), 44–62.
- Fortunat, T., 1932. Spomini vojnih grozot. *Ameriška domovina*, 25. marec 1932, 2.
- Gatrell, P. & Nivet, P., 2014. Refugees and Exiles. V J. Winter (ur.) *The Cambridge History of the First World War. Vol. 3, Civil Society*. Cambridge University, Press Cambridge, New York, 186–215.
- Guštin, D., 2005. Soška fronta in njeno slovensko zaledje. V P. Vodopivec & K. Klein-dienst (ur.) *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*. Slovenska matica, Ljubljana, 62–74.
- Italija--?, 1915. *Novi čas*, 14. maj 1915, 1.
- Komac, J., 2022. »Srce se mi trga od žalosti«: vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med veliko vojno. Inštitut za novejšo zgodovino, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
- Koren, T., 2010. *Idrsko, 4. junij 1915: prve civilne žrtve I. svetovne vojne iz vasi ob Soči*. Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju, Kobarid, 2010.
- Kosi, J., 2016. Evakuacija, beg in namestitvev goriško-gradiškega civilnega prebivalstva v avstrijskem zaledju po odprtju Soške fronte: med brežhibno pripravljenimi načrti in njihovo kaotično izvedbo. V I. Beguš & M. Klavara (ur.) *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik*. Goriški muzej, Nova Gorica, 18–29.
- Malni, P., 2001. Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell'Isonzo: I profughi della Grande Guerra in Austria e in Italia. V F. Cecotti (ur.) »Un esilio che non ha pari«: 1914–1918: profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste; LEG, Gorizia, 99–153.
- Malnič, M., 1915. Kako popisuje priprosto dekle odhod prebivalcev iz Ročinja v italijansko vjetništvo. *Glas naroda*, 27. november 1915, 3.

- Marušič, B., 1989. Italijanska okupacija Posočja (1915–1917). *Zgodovinski časopis* 43 (2), 231–240.
- Merljak, F., 2002. Na binkoštno nedeljo 1915 v Kobaridu. Spomini ob dvajsetletnici italijanske vojne napovedi. V B. Marušič (ur.) *Goriški spomini: sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica; Zgodovinski inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Ljubljana, 435–439.
- Milčinski, F., 2000. *Dnevnik 1914–1920*. Slovenska matica, Ljubljana.
- Munih, C., 2016. *Leta strahu in trpljenja: (1914–1918): kronika župnije Sv. Lucija (Most na Soči)*. Tolminski muzej, Tolmin.
- Naše družine v Italiji, 1916. *Slovenec*, 6. marec 1916, 4.
- Neumljivo vznemirjenje, 1915. *Edinost*, 16. maj 1915, 3.
- Novice o Ročincjih, 1915. *Slovenski narod*, 28. oktober 1915, 3.
- Obljubek, D., 2016. Kronika. V T. Gomiršek (ur.) *Spišem eno povest: spomini in zapiski o prvi svetovni vojni v Brdih*. Goriški muzej, Nova Gorica, 33–37.
- Pismo iz zasedenega ozemlja, 1916. *Slovenski narod*, 21. marec 1916, 2.
- Prinčič, V., 1996. *Pregnani: prva svetovna vojna: pričevanja goriških beguncev*. Založba Devin, Trst.
- Rajšp, V. (ur.), 2010. *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*. Slovenski znanstveni inštitut, Dunaj; Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Rejec, A., 1971. Zgodbe slovenskih posoških duhovnikov med prvo svetovno vojno. V M. Komac (ur.) *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1971*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 96–119.
- Sedmak, D., 1988. Dogodki v občini Kanal od 28. junija 1914 do 7. avgusta 1915. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 36 (1/2), 81–93.
- Simić, M., 1996. *Po sledih soške fronte*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Svoljšak, P., 1991. *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana.
- Svoljšak, P., 2001. Begunci med prvo svetovno vojno. V M. Drnovšek (ur.) *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana, 123–128.
- Svoljšak, P., 2003. *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. Nova revija, Ljubljana.
- Svoljšak, P., 2010a. Vojna–vzrok in spodbujevalka migracij: primer 1. svetovne vojne in slovenskega prostora. V P. Štih & B. Balkovec (ur.) *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 226–244.
- Svoljšak, P., 2010b. »Smo ko brez gnezda plašne ptice« (Alojz Gradnik, Molitev beguncev): slovenski begunci v Italiji in Avstro-Ogrski. V V. Rajšp (ur.) *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*. Slovenski znanstveni inštitut, Dunaj; Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 89–104.
- Svoljšak, P., 2012. Slovenske begunske družine v prvi svetovni vojni: korespondenca primorske družine. V M. Godina Golija (ur.) *Vojne na Slovenskem: pričevanja, spomini, podobe*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 11–25.
- Širok, K., 2006. »Z eno nogo na poti v krtovo deželo«: umik civilnega prebivalstva iz Goriške v avgustu 1916. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 54 (3), 421–434.

Thompson, M., 2008. *The White War: Life and Death on the Italian Front, 1915–1919*. Faber and Faber, London.

Tuma, H., 1997. *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Tuma, Ljubljana.

Neobjavljena vira:

Jerončič, A., b. 1.a. *Spomini iz mojega starega doma: prvi del* [neobjavljen rokopis]. Osebni arhiv Dionizija Jerončiča, Ročinj.

Jerončič, A., b. 1.b.: *Spomini iz mojega starega doma: drugi del* [neobjavljen rokopis]. Osebni arhiv Dionizija Jerončiča, Ročinj.

Financiranje

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P5-0409, z naslovom *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

“Avanti via Italia!” was the command heard from the Italian officer”: The Slovenian Population’s Departure into Exile from Areas Occupied by Italy during the First World War

Abstract

Drawing on newspaper sources and personal testimonies, this article examines the evacuation of the Slovenian civilian population from territories occupied by Italy in the late spring of 1915. Following Italy’s declaration of war on Austria-Hungary on 23 May 1915 and the subsequent establishment of the front line, the areas along the Soča River (Isonzo) became a direct theatre of military operations. Despite evacuation plans and occasional calls by the Austro-Hungarian authorities, the majority of the civilian population initially remained in their homes after the outbreak of war and the Italian occupation. There, they were exposed to violence, armed clashes, and mistrust on the part of Italian military units. After the front line along the Soča River stabilised in the early summer of 1915, the Italian military authorities carried out a rapid and largely uncoordinated evacuation of local settlements. Refugees were displaced across various parts of the Apennine Peninsula. The article provides a detailed analysis of the situation in the areas under Italian occupation and of the evacuation of the civilian population, focusing on three parts of the Gorizia and Gradisca region: Gorizia Hills, the judicial district of Kanal, and the northern Soča Valley. Particular emphasis is placed on personal narratives and memories of refugees who were forced to leave their homes in 1915 and embark on an uncertain journey into exile.

Keywords: World War I, refugees, Gorizia and Gradisca region, evacuation of the population, Isonzo Front, Italy

